

demos

Jaargang 37
Nov./Dec. 2021

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

10

nidi

inhoud

- 1 Overtourisme verdrijft de bevolking van Venetië
- 5 De kijk van werkgevers op flexibele arbeidscontracten
- 8 Gebruik deeltijdpensioen verwaarloosbaar

Foto: Pedro Szekely/Flickr

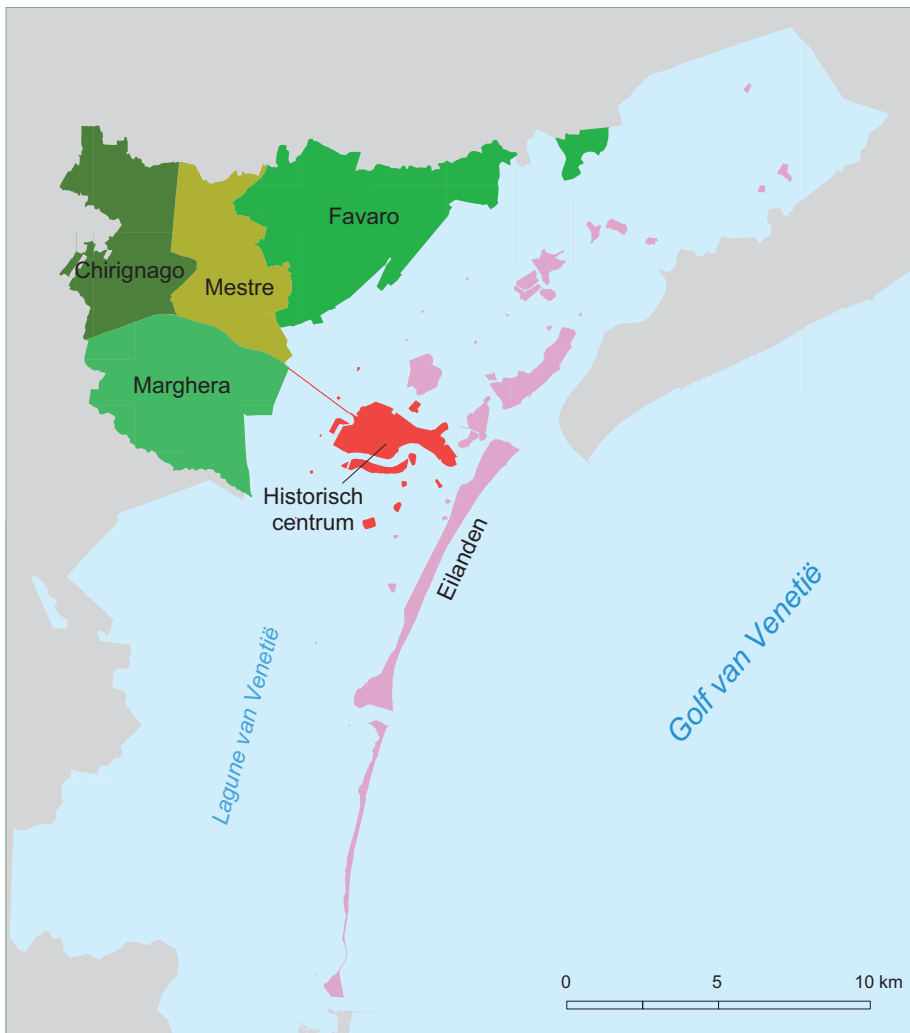
Overtourisme verdrijft de bevolking van Venetië

JAN VAN DER BORG

Veel landen, regio's en steden zijn afhankelijk van de sterk groeiende toeristische sector. Afgezien van de tijdelijke terugslag door de COVID19-pandemie, lijkt de groei van deze sector nog niet te stoppen. De roep om 'overtourisme' af te remmen wordt steeds sterker, niet alleen in Venetië.

De toegenomen welvaart in grote delen van de wereld en ook de steeds groeiende mobiliteit van de wereldbevolking en, bij voorbeeld, het toenemende aanbod van goedkope vluchten, maakt dat de reisbranche veel andere sectoren de loef afsteekt. Op veel bestemmingen gaat deze groei echter gepaard met belangrijke kostenposten, niet alleen milieukosten, maar ook sociale kosten en zelfs economische kosten. In bestemmingen waar vooral de kosten de pan uit lijken te rijzen, zoals Amsterdam, Brugge, Praag en Venetië, wordt de roep om de toeristische ontwikkeling af te remmen steeds sterker. Het fenomeen waarbij de excessieve druk van de toeristische ontwikkeling de lokale economie en samenleving ontwricht wordt tegenwoordig 'overtourisme' genoemd. De studie van overtourisme is echter allesbehalve recent. Door de explosieve groei van de toeristische markt wereldwijd is de belangstelling voor dit fenomeen alleen maar toegenomen. Overtourisme is eigenlijk inherent aan de aard van het toeristisch product. De kern van het toeristische product van een bestemming bestaat namelijk uit zogenoemde 'commons', natuurlijke en culturele toeristische publieke ruimtes of goederen die door iedereen vrij te gebruiken zijn. Een ongelimiteerde groei van het aantal toeristen in een bestemming leidt daarom op een gegeven moment tot wat in de literatuur de 'tragedy of the commons' genoemd wordt: een overmatig gebruik van de toeristische hulpbronnen waardoor het in stand houden ervan in het

Figuur 1. Kaart van de gemeente Venetië en de verschillende zones/deelgemeenten

Bron: Basi territoriali/Istat; kartografie: Peter Ekemper/NIDI.

gedrang komt. Toerisme dreigt dan zelfs de aantrekkelijkheid van de bestemming uiteindelijk te ondermijnen.

Symbool van overtoerisme

De laatste jaren is de Noord-Italiaanse stad Venetië verworden tot het symbool van overtoerisme en voor veel toeristische bestemmingen een schrikbarend voorbeeld. De relatie tussen deze stad en de nu enige levensvatbare economische activiteit die het bezit, namelijk toerisme, blijft een bron van verhitte discussies en van grote misverstanden, waarvan de veronderstelling dat Venetië niet zonder massatoerisme kan waarschijnlijk de belangrijkste is. Sinds ik in 1987 in Venetië aankwam voor mijn promotieonderzoek is de kern van het Venetiaanse probleem echter hetzelfde gebleven: als toeristische ontwikkeling niet wordt gereguleerd, maar aan improvisatie wordt overgelaten, heeft toerisme de neiging te veranderen van een bron van welvaart en welzijn voor de hele gastgemeenschap tot een motor van grote rijkdom voor enkelen en enorme kosten voor de gemeenschap. Met zijn 30 miljoen bezoekers in 2019 behoorde Venetië, samen met steden als Amsterdam, Lissabon en Praag, tot de steden met het meeste bezoekers per hoofd van de bevolking.

Het grote aantal bezoekers staat in schril contrast met de toeristische draagkracht, te weten de hoe-

veelheid toeristen die een bestemming maximaal kan herbergen. Voor Venetië wordt deze draagkracht door economen geschat op ongeveer 17 miljoen bezoekers op jaarbasis. Van de eerdergenoemde 30 miljoen bezoekers kwam ongeveer 75 procent voor minder dan een dag naar de stad, terwijl 25 procent één of twee overnachtingen boekte. Volgens een recente studie uit 2020 zou een mix van 55 procent verblijfstoerisme en 45 procent dagtoerisme optimaal zijn. Het is duidelijk dat naast het absolute aantal bezoekers ook het relatief kwaliteitsarme dagtoerisme een belangrijk deel van het toeristische probleem van de stad geworden is.

Dit zien we overigens niet alleen in Venetië gebeuren, maar, zoals verschillende studies inmiddels hebben aangetoond, ook in veel andere van oudsher populaire toeristische bestemmingen. De toeristische publieke goederen die ze bezitten zijn niet alleen uniek, maar ook vaak te benutten zonder dat er voor dit gebruik een passende prijs wordt betaald. Een prijs die ofwel de intrinsieke waarde van het publieke goed weerspiegelt ofwel de collectieve kosten dekt die nodig zijn om het publieke goed waar mogelijk te beschermen en in stand te houden. Bovendien lijkt het erop dat kwalitatief hoogwaardige vormen van toerisme vaak verdrongen worden door kwaliteitsarme vormen van (massa-) toerisme. In het geval van Venetië verdringt bijvoorbeeld het eerdergenoemde dagtoerisme vaak het verblijfstoerisme. Kortom, van een goudmijn wordt toerisme bijna automatisch een last voor de gemeenschap. Zeker bij gebrek aan een expliciet toeristisch beleid dat bijvoorbeeld bij stagnerende groei stimuleert en bij explosieve groei juist afremt (en dus anticyclisch is) dreigt het gebrek aan evenwicht tussen collectieve kosten en baten alleen maar te groeien. Hiermee komt ook de duurzaamheid van de toeristische ontwikkeling in gevaar.

Venetianen verdwijnen uit de stad

Eén van de belangrijkste symptomen van het gebrek aan balans en duurzaamheid in Venetië is de 'exodus' van de bevolking uit het historische centrum van de stad. De gemeente Venetië bestaat uit drie aparte zones die ook qua karakter enorm van elkaar verschillen (zie figuur 1: het historische centrum (rood) dat omvat de toeristenattracties die iedereen kent, (2) de eilanden (roze), waarvan Lido di Venezia het grootste is, en (3) het vasteland (verschillende kleuren groen), met onder andere Mestre, Marghera en Favaro als belangrijkste deelgemeenten).

Figuur 2 laat zien hoe de bevolking zich ontwikkelde tussen 1931 en 2021 in het historische centrum van de stad en in de gemeente als geheel. Het historische centrum ligt in het midden van de lagune en is verbonden met het vasteland door een brug voor auto's en treinen. De implosie van het aantal inwoners in het historische centrum is duidelijk. Van de bijna 175.000 inwoners in 1951, toen meer dan de helft van het aantal inwoners van de gemeente als geheel (315.811 inwoners), woonden er in 2021 nog maar 51.208 mensen in de Venetiaanse binnenstad, minder dan een vijfde van het totaal aantal inwoners in de gemeente (256.146), dat vanaf 1971 ook sterk daalde.

De daling van het aantal inwoners in het historische centrum is gerelateerd aan de ontwikkeling van het toerisme maar wordt er zeker niet alleen door veroorzaakt. Al voor het toerisme in Venetië massaal begon te groeien, zo ongeveer aan het einde van de jaren zeventig, daalde het aantal inwoners van het historische centrum. Een dergelijke daling (suburbanisatie) zagen we in veel Europese steden. Huizen buiten het centrum waren niet alleen goedkoper, maar ook ruimer en omgeven door groen. Mestre en Marghera waren de belangrijkste bestemmingen van deze migranten, omdat hier niet alleen het huizenaanbod sterk toenam maar er ook werk te vinden was in de dienstverlening en de industrie. Zo bouwt de scheepswerf Fincantieri in Marghera nog steeds de enorme cruiseboten waar de Venetianen zo intensief tegen protesteren. Pas in de jaren negentig neemt het beslag dat de toeristische ontwikkeling op de publieke ruimte legt en de druk van de toeristische activiteiten op de grondmarkt in het centrum dusdanig toe dat, aan de ene kant, de kwaliteit van het leefklimaat afneemt en, aan de andere kant, de grondprijs toeneemt. Met als resultaat dat bewoners en bedrijven ook na 1990 ervoor blijven kiezen de stad te verlaten voor een rustigere en goedkopere, zij het meer perifere locatie.

Monocultuur

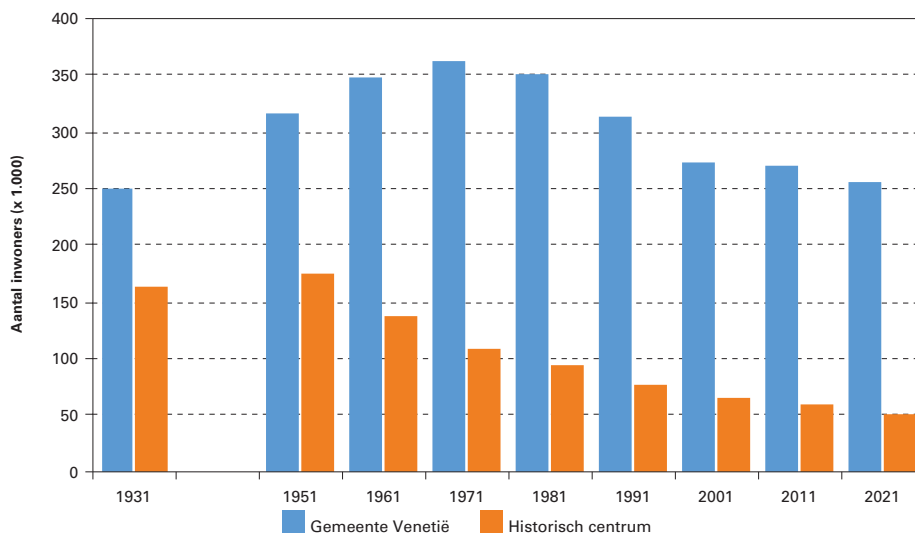
Wat niet uit de bovenstaande cijfers blijkt, is de invloed van deze exodus van bewoners en van kleine bedrijven. Vooral jongeren en gezinnen die actief waren op de arbeidsmarkt verlieten de stad in de laatste vijf decennia; ouderen en gepensioneerden vormen nu het leeuwendeel van de stadsbevolking. Deze sterke ontgroening en vergrijzing van de bevolking wordt in figuur 3 inzichtelijk.

Tegelijkertijd versmalde ook de economische basis omdat veel niet-toeristische activiteiten de stad verlieten en werden vervangen door toeristische bedrijven. De resulterende toeristische monocultuur bleek erg kwetsbaar tijdens de COVID-19-pandemie. De wereldwijde daling van het aantal toeristen met 80 procent zorgde voor een sociaaleconomisch bloedbad in het hele toeristische systeem in en rond de stad. Van de dynamische, rijke handelsstad van weleer, weerspiegeld in zijn enorme cultuurhistorische rijkdom, verwerd het stadscentrum, en in toenemende mate ook de rest van het stedelijk systeem, tot een overvol openluchtmuseum. Afgezien van de COVID-19-pandemie, is er de afgelopen decennia weinig veranderd aan de omvang en de absolute groei van de Venetiaanse toeristische markt. Drie kwalitatieve ontwikkelingen zijn relevant:

Cruisetoerisme

De meest in het oog springende verandering in Venetië is misschien wel de explosie van het cruise-toerisme. Deze vorm van toerisme, waar voor velen nog steeds een waas van luxe omheen hangt, lijkt in de praktijk sterk op het dagtoerisme. Het verdienmodel van de hedendaagse aanbieders van cruises is sterk gericht op een steeds massaler wordend aanbod op gigantische schepen waarbij schaalvoordelen de gemiddelde kosten en daarmee de prijs van de cruises laag moeten houden.

Figuur 2. Bevolking van het historische centrum en van de gemeente Venetië totaal, 1931-2021

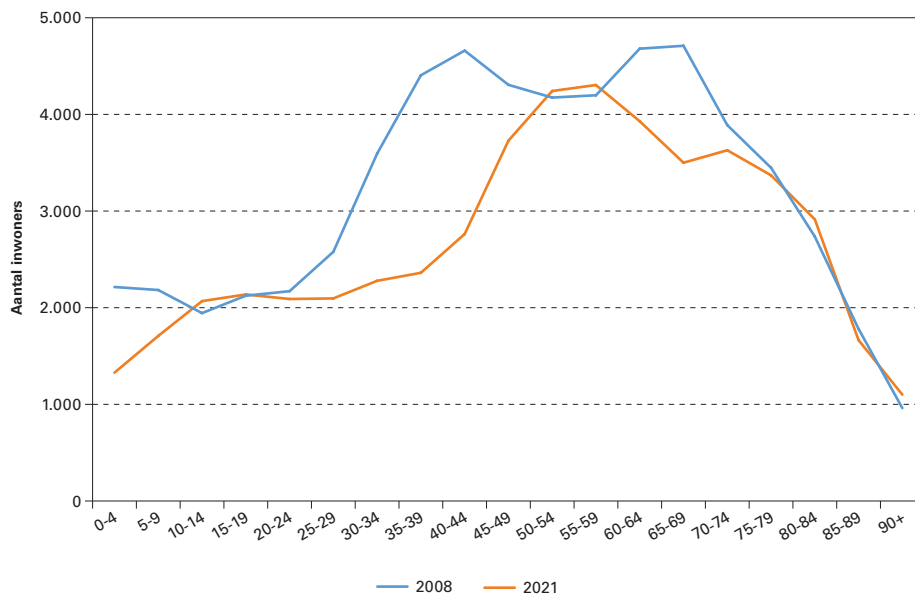
Bron: Gemeente Venetië, 2021.

Het lijkt tegenstrijdig, maar onderzoek uit 2013 heeft aangetoond dat hoe minder cruiseschepen aanmeren, hoe beter dit voor de economie en voor de Venetiaanse samenleving als geheel is. UNESCO heeft onlangs bedreigd om Venetië van de lijst van werelderfgoed te halen en op de lijst van 'bedreigd werelderfgoed' te plaatsen, waardoor de Italiaanse regering besloot om vanaf 1 augustus 2021 geen cruiseschepen meer tot voor het San Marcoplein te laten varen. De cruiseschepen moeten nu uitwijken naar Marghera, waarmee er dus geen einde lijkt te komen aan het door veel Venetianen zo verfoeide cruise-toerisme. Wel heeft het cruise-toerisme het bewustwordingsproces dat het toerisme in Venetië al lang niet meer duurzaam is versneld. Niet alleen UNESCO maar ook de bewoners voeren al jaren een heftige strijd tegen de zogenaamde 'grandi navi', de cruiseschepen.

Toeristenbelasting

Een tweede ontwikkeling is de relatief recente poging om het toerisme iets duurzamer te maken door de invoering van een toeristenbelasting op hotelovernachtingen in 2013. Met deze inkom-

Figuur 3. De leeftijdsopbouw van de bevolking van het historische centrum van Venetië in 2008 en 2021

Bron: Gemeente Venetië, 2021.

Foto: Wouter van Doorn / Flickr

sten kan de gemeente een deel van de collectieve kosten die voortvloeien uit toerisme dekken en zo de burgers compenseren die de gevolgen ondervinden van een te hoge toeristendruk op hun stad. Paradoxaal genoeg bestraft deze toeristenbelasting juist het verblijfstoerisme en laat het dagtoerisme ongemoeid. Hierdoor zorgt het voor een nog minder optimaal gebruik van het toeristische kapitaal van Venetië. In plaats van de toeristenbelasting te koppelen aan accommodaties (zoals hotels) zou het volgens velen veel beter zijn om deze belasting op de een of andere manier te koppelen aan het binnentreden van het historische centrum, bijvoorbeeld door een systeem van rekeningrijden of een toeslag op een kaartje voor de bussen en de treinen tussen het vasteland en Venetië.

Airbnb

De derde ontwikkeling is de expansie van de deeleconomie in het algemeen en de sterke verspreiding van de niet-traditionele vormen van accommodatie, waaronder Bed & Breakfasts (B&B's) en Airbnb in het bijzonder. Deze vormen van accommodatie hebben zeker bijgedragen aan de groei van het verblijfstoerisme ten koste van het dagtoerisme. Zeker daar waar het bonafide B&B's betreft (dat wil zeggen B&B's waar de uitbater netjes belasting betaalt en de veiligheidsnormen respecteert), is deze vorm ook om een andere reden een aanwinst voor de bestemming. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat gasten van B&B's langer dan gemiddeld verblijven in de bestemming, meer uitgeven per persoon en per dag, en zich ook makkelijker laten verleiden om de platgetreden paden te vermijden. Aan de groei van de verhuur van kamers en appartementen via platforms zoals Airbnb zit natuurlijk ook een keerzijde. De druk op de prijs van huizen en op de huur is de laatste jaren nog sterker toegenomen dan hiervoor door het afnemende aanbod voor (potentiële) bewoners. Er zijn Venetiaanse uitbaters die wel 70 appartementen aanbieden via Airbnb. Het lijkt er dan ook op dat de transformatie van appartementen in B&B's en Airbnb's de bevolkingsafname de laatste tien jaar licht

versneld heeft. Velen nemen daarom afstand van deze vorm van toeristische speculatie en exploitatie. Net als in steden als Amsterdam en Barcelona wordt er de laatste jaren in Venetië steeds vaker geprotesteerd en heeft de Regio Veneto geprobeerd de vakantieverhuur enigszins aan banden te leggen. Het is echter niet makkelijk om het kaf van het koren te scheiden. Authentieke vormen van deeleconomie in het toerisme kunnen echter een aanwinst zijn voor bestemmingen. Behalve dat toeristen die verblijven in B&B's per persoon per dag meer uitgeven dan de gemiddelde verblijfstoerist en hun gemiddelde verblijfsduur langer is, betreden ze vaker nog niet platgetrapte paden waardoor hun bijdrage aan de druk op de centrale openbare ruimte en attracties gemiddeld lager ligt.

Adempauze?

De COVID-19-pandemie heeft niet alleen in Venetië maar ook elders de hoop gewekt dat de gedwongen adempauze een uitstekend moment zou kunnen zijn om erkende pijnpunten in het weinig duurzame massatoerisme ter discussie te stellen en na te denken over een alternatief verdienmodel dat toerisme in de toekomst duurzamer en veiliger zou moeten maken. Een verdienmodel waar de lokale bevolking en de lokale ondernemers de belangrijkste aanspreekpunten worden, waar kwaliteit boven kwantiteit gaat, en waar improvisatie plaats maakt voor beleid. Helaas lijkt het er nu sterk op dat zowel de toeristische sector (na anderhalf jaar omzetverlies), als ook de toerist (na anderhalf jaar thuiszitten) zo snel mogelijk terug wil naar de pre-COVID19-situatie. Dit is een gemiste kans. En ook hier is Venetië weer een voorbeeld in negatieve zin, want zowel in de zomer van 2020 als van 2021 werd de stad binnen een week na het wegvallen van de Covid-reisbeperkingen weer overlopen door vooral dagtoeristen.

Jan van der Borg, Katholieke Universiteit Leuven en Università Ca' Foscari Venezia, e-mail: jan.vanderborg@kuleuven.be

LITERATUUR:

- Bertocchi, D., N. Camatti, S. Giove en J. van der Borg (2020), Venice and overtourism: Simulating sustainable development scenarios through a tourism carrying capacity model. *Sustainability*, 12 (2), pp. 512.
- Borg, J. van der (1991), *Tourism and urban development. The impact of tourism on urban development: Towards a theory of urban tourism, and its application to the case of Venice, Italy*, Amsterdam: Thesis Publishers.
- Borg, J. van der (2015), Toerisme en erfgoed. Zijn er grenzen aan toeristische ontwikkeling? In: *Lessen voor de eenentwintigste eeuw: XXI Jongeren vandaag en de wereld van morgen*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, pp. 140-147.
- Borg, J. van der, N. Camatti, D. Bertocchi en A. Albarea (2021), Assessing crucial variables for consumer choice in sharing economy accommodation sector. Airbnb in northeast Italy, *International Journal of Digital Culture and Electronic Tourism* 3 (2), pp.129-147.
- Tattara, G. (2015), *È solo la punta dell'iceberg! Costi e ricavi del crocierismo a Venezia* Note di Lavoro, Dipartimento di Economia, Università Ca'Foscari Venezia.

De kijk van werkgevers op flexibele arbeidscontracten

LIN ROUVROYE, HARRY VAN DALEN, KÈNE HENKENS & JOOP SCHIPPERS

Jongeren hebben veel meer en langer dan vroeger te maken met flexibele arbeidscontracten. Dit blijft niet zonder gevolgen voor de samenleving. Maar hoe denken werkgevers over de flexibilisering van de arbeidsmarkt? Brengt het hen vooral voordelen of is de flexibilisering doorgeschoten? Nieuw onderzoek onder Nederlandse werkgevers laat zien dat het gebruik van flexibele contracten ook volgens werkgevers schaduwkanten kent.

Het aandeel flexibele contracten op de Nederlandse arbeidsmarkt is in de afgelopen decennia flink gegroeid. Over het geheel genomen zijn het vooral mensen onder de 35 jaar die steeds vaker en gedurende een langere periode in hun loopbaan aan het werk zijn op basis van een flexibele arbeidsovereenkomst. Tegelijkertijd klinkt vanuit de Sociaal Economische Raad (SER), de wetenschap en belangenorganisaties de roep om meer aandacht voor de nadelige gevolgen van flexwerk, zoals de onzekere bestaanspositie van jongeren in Nederland. Er bestaan zorgen over de precare financiële situatie van jong volwassenen.

Op basis van het meest recente sociaaleconomische beleidsadvies lijken werknemers- en werkgeversorganisaties zorgen over de flexibilisering van de arbeidsmarkt te delen. Het feit dat een dergelijk besef van de ernst van de huidige situatie nu ook in werkgeverskringen leeft is opmerkelijk te noemen. De afgelopen decennia hebben werkgevers zich juist actief ingezet voor verruiming van de juridische mogelijkheden voor tijdelijke arbeidsverbanden. Toen waren starre arbeidsverhoudingen het gepercipieerde probleem en werd flexibiliteit gezien als de zogezegd perfecte oplossing. Het gebruik van tijdelijke contracten of uitzendconstructies biedt organisaties immers de ruimte om de personeelsomvang eenvoudiger aan de passen aan de economische conjunctuur. Op papier biedt de inzet van flexwerkers voor organisaties dus vooral, of in sommige gevallen uitsluitend, voordelen. Is deze papieren werkelijkheid ook representatief voor de praktijk? Op de werkvloer krijgen leidinggevenden naast de lusten van flexibiliteit ook te maken met de lasten. Aandacht voor de vraag in hoeverre werkgevers binnen organisaties ook nadelige gevolgen van het gebruik van flexibele contracten zien is daarom relevant.

In het wetenschappelijke onderzoek naar flexwerk wordt vooral gekeken naar de gevolgen voor werknemers en de mening van werknemers zelf. Het perspectief van werkgevers op de inzet en de gevolgen van flexibele arbeid is in het onderzoek tot op heden relatief onderbelicht gebleven. Op basis van nieuwe, in 2019 verzamelde data onder Nederlandse organisaties (zie kader) wordt hier verslag gedaan van de mate waarin werkgevers in de literatuur beschreven zorgen over de flexibilisering op de Nederlands arbeidsmarkt delen. Wanneer wij spreken over

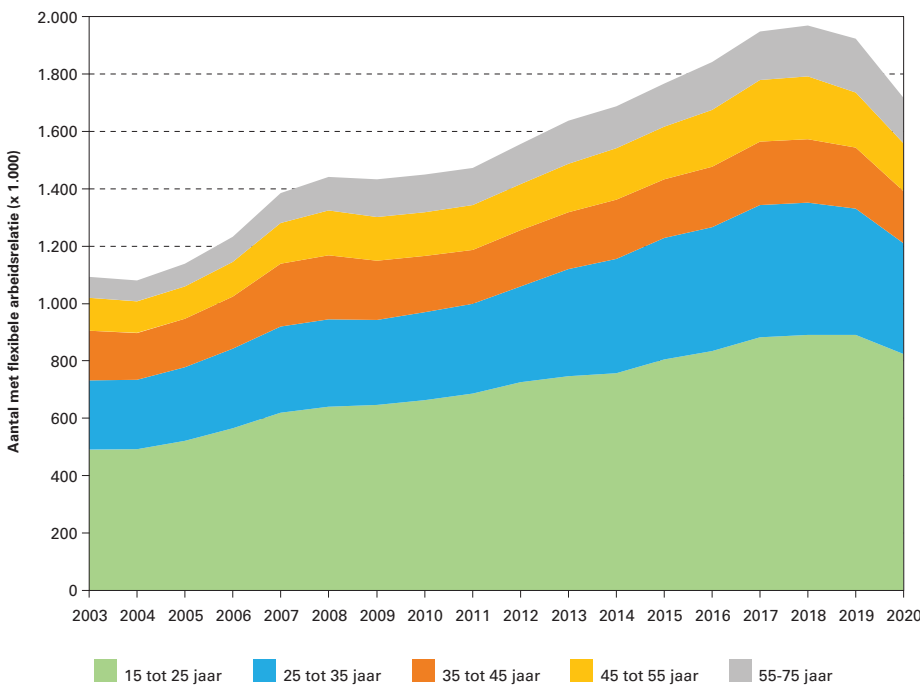
Foto: Roel Wijnants / Flickr

flexibele arbeidsrelaties dan betreft dit werknemers met een flexibel arbeidscontract. Zo'n flexibel contract kan verschillende verschijningsvormen aannemen: een tijdelijk contract met of zonder uitzicht op vast, een uitzendcontract, oproepcontract of een contract zonder gegarandeerde uren. Hoewel zzp'ers in het bredere begrip flexwerkers, naast bovenstaande contractvormen vaak wél worden meegenomen, hebben zij formeel gezien geen flexibele arbeidsrelatie met een werkgever, zij werken immers voor zichzelf. Ons onderzoek richt zich met name op de gevolgen van flexibele arbeidsrelaties.

Toenemende flexibilisering

Figuur 1 illustreert de flexibilisering van de arbeidsmarkt: het aantal werknemers met een flexibele arbeidsrelatie is de afgelopen twee decennia flink toegenomen. Als we het aantal uit 2003 (1,1 miljoen) vergelijken met dat uit 2019 (1,9 miljoen) dan is dat een toename van ruim 75 procent. Had in 2003 16 procent van alle werknemers een flexibele arbeidsrelatie, in 2019 was dat gestegen tot 26 procent. Data voor het jaar 2020 zijn in mindere mate representatief voor langere termijn ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Voor het jaar 2020 zien we een duidelijke daling van het aantal flexibele contracten als gevolg van de coronacrisis. In afwachting van het verdere verloop van de pandemie en bijbehorende overheidsmaatregelen lieten veel werkgevers

Figuur 1. De ontwikkeling van het aantal werknemers met een flexibele arbeidsrelatie, naar leeftijdsgroepen, Nederland, 2003-2020

Noot: Als een persoon meer dan één baan of werkring heeft, dan wordt uitgegaan van de baan of werkring waaraan de meeste tijd wordt besteed.

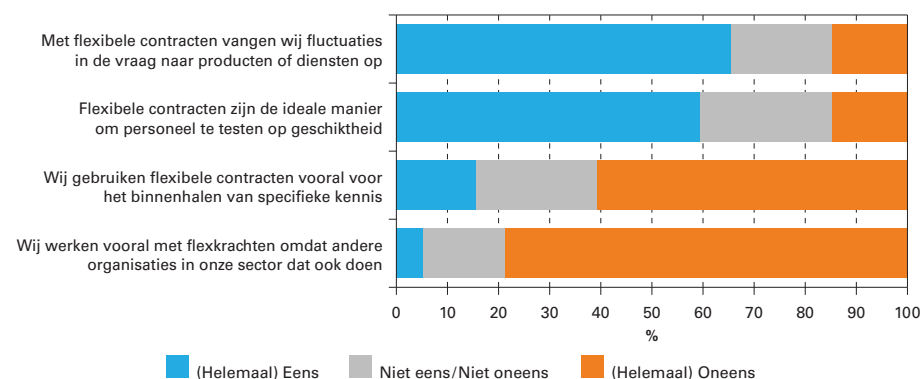
Bron: CBS Statline.

tijdelijke arbeidsverbanden aflopen. Ruim twee derde van de groep werknemers met een flexibele arbeidsrelatie is 35 jaar of jonger en dit aandeel was over de periode 2003-2020 redelijk stabiel.

Voor- en nadelen van flexibele contracten

Hoe kijken werkgevers aan tegen de flexibilisering op de arbeidsmarkt? Met welke redenen gebruiken zij flexibele contracten? En welke nadelen zien zij? Ongeveer twee derde van de geënquêteerde werkgevers geeft aan dat men flexibele contracten gebruikt om fluctuaties in de vraag naar producten of diensten op te vangen. Daarnaast ziet een ruime meerderheid van de ondervraagden flexibele contracten als de ideale manier om personeel te testen op geschiktheid – als ware het een (verlengde) proefperiode. Een ander vaak gehoord werkgeversmotief werd beduidend minder vaak onderschreven: slechts een klein deel van de werkgevers (16%) rapporteerde flexibele contracten te gebruiken voor het aantrekken van werknemers met specifieke kennis die de organisatie ontbeert (zie figuur 2). De geënquêteerde werkgevers herkenden zich niet of nauwelijks in het beeld dat hun huidige gebruik van flexibele contracten vooral wordt ingegeven

Figuur 2. Redenen voor het gebruik van flexibele arbeidscontracten volgens Nederlandse werkgevers

Bron: NIDI Werkgeversenquête 2019, N=776.

door aanpassingsdrift aan andere organisaties in dezelfde sector.

Maar hoe staat het met de gepercipieerde nadelige gevolgen van het gebruik van flexibele contracten? In het vragenlijstonderzoek werd werkgevers gevraagd naar hun visie op stellingen over mogelijke schaduwzijden van het gebruik van flexibele contracten binnen hun organisatie. Het gaat hierin zowel om aspecten van het bestuur en beheer van een organisatie, als zaken die te maken hebben met het werk en het welzijn van werknemers. Figuur 3 laat zien dat iets minder dan de helft van de respondenten erkent dat werkgevers in het algemeen minder geneigd zijn te investeren in de ontwikkeling van werknemers met een flexibel contract. Deze zorg kwam ook herhaaldelijk naar voren in de kwalitatieve interviewstudie onder werkgevers. Tijdens één van de interviews stelde een manager in de gezondheidszorg:

“Als je iemand een tijdelijk contract geeft en nog geen vervolgcontract kunt aanbieden, dan ben je vaak terughoudend om iemand al in het hele pakket aan taken in te werken. [...] De volledige inzetbaarheid stel je eigenlijk uit.”

En een leidinggevende in het middelbaar beroeps-onderwijs stelde:

“Wij zijn natuurlijk met de flexibel aangestelde medewerkers net iets voorzichter om daar fors in te investeren. Naarmate er een meer vaste overeenkomst is, zijn we bereid om te investeren.”

Ook wat betreft de gevolgen van flexwerk voor jongeren uitten geënquêteerde werkgevers zorgen. Een substantieel deel van de respondenten (41%) gaf aan dat dat het gebruik van flexibele contracten de bestaanszekerheid van jonge werknemers aantast. Verder rapporteerde ruim een derde van de ondervraagden dat het meermaals aanbieden van een tijdelijk contract een demotiverend effect heeft op werknemers.

De onderkant van figuur 3 laat zien dat een aantal vaak genoemde nadelen van flexibilisering van de arbeidsmarkt onder werkgevers weinig weerklank vinden. Slechts een kleine groep werkgevers lijkt overtuigd dat flexibele contracten ongezonde prestatiedruk onder flexwerkers aanwakkeren, dat flexkrachten minder toewijding tonen dan vaste krachten en dat de organisatie door gebruik van dergelijke contracten minder wervingskracht heeft.

De bovengenoemde gepercipieerde schaduwzijden van het gebruik van flexibele contracten werden in alle sectoren genoemd en zowel in grote als kleine organisaties. Er zijn echter een paar opvallende verschillen. In de handels- en dienstensector is men over het algemeen minder negatief over de gevolgen van grootschalig gebruik van flexibele contracten dan in de publieke sector of de industrie- en bouwsector. Zo maakten werkgevers in de handels- en dienstensector zich beduidend minder zorgen over schade aan het collectieve geheugen van de organisatie als gevolg van een voortdurend wisselend, flexibel personeelsbestand. In de publieke sector

maakte men zich over het algemeen juist meer zorgen over de schaduwkanten van flexwerk dan in de andere twee sectoren. Dit verschil komt vooral tot uiting in de visie op de gevolgen voor (jonge) werknemers. Meer dan de helft (55%) van de geënquêteerde werkgevers werkzaam in de publieke sector gaf aan te vinden dat het gebruik van flexibele contracten te veel bestaansonzekerheid creëert bij jonge werkenden. Toch blijkt het ook in deze sector moeilijk om het gebruik van flexibele contracten terug te dringen.

Doorgesloten flexibilisering?

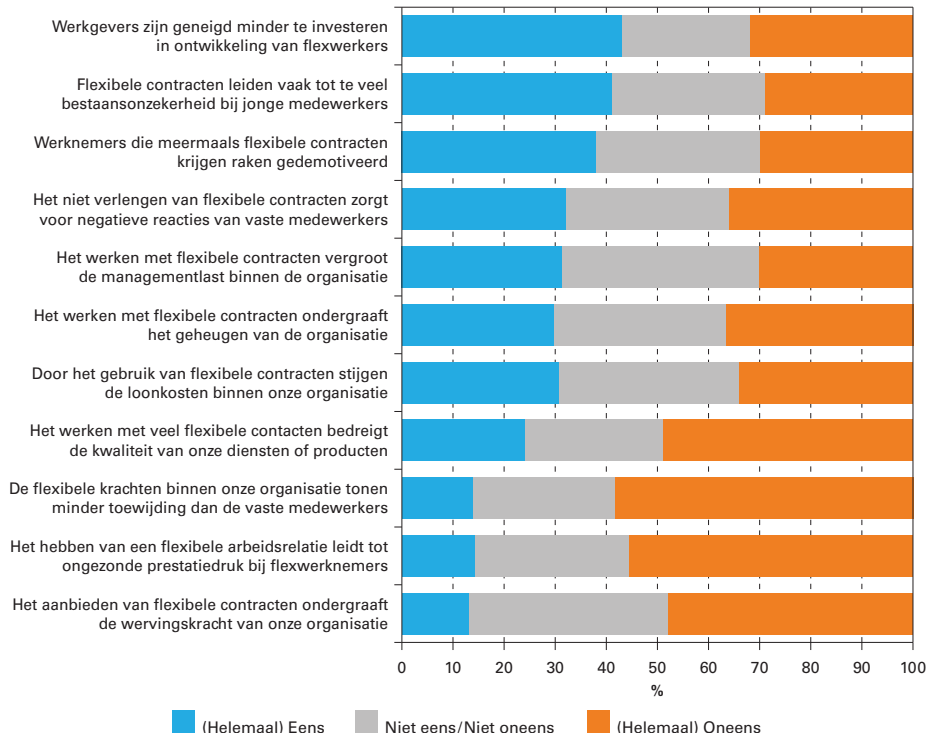
In het vragenlijstonderzoek werd werkgevers tevens gevraagd naar hun bredere visie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Deze stellingen geven een inkijkje in de mate waarin werkgevers zich kritisch opstellen ten aanzien van het toenemend gebruik van flexibele contracten. Uit de antwoorden op de stelling “De flexibilisering van de arbeidsmarkt is doorgesloten” blijkt dat de meningen redelijk sterk verdeeld zijn. Ruim een derde van de ondervraagde werkgevers (36%) was het met de stelling eens, maar meer dan een kwart (29%) rapporteerde ermee oneens te zijn. Voor dit deel van de werkgevers springen de voordelen van flexibilisering mogelijk meer in het oog dan de nadelen. Die verdeeldheid komt ook terug in het denken over beleid. Voor een kwart van de geënquêteerde werkgevers is de overheid de verantwoordelijke actor als het gaat om het terugbrengen van het aandeel flexibele arbeid. Echter 40 procent is wars van overheidsregulering op dit terrein: zij waren het oneens met de stelling “Overheidsregulering is de enige manier om flexibilisering op de arbeidsmarkt te begrenzen”. Uit de eerdergenoemde kwalitatieve interviewstudie bleek ook dat werkgevers zich niet al te veel zorgen maken over de bredere maatschappelijke implicaties van het veelvuldig gebruik van flexibele contracten. De verantwoordelijkheid om de ontwikkelingen rondom flexibele contracten in het oog te houden legden zij in de eerste plaats bij de overheid en in de tweede plaats bij vakbonden. Mogelijk hebben de meeste werkgevers hun handen vol aan personeelsmanagement binnen de muren van de eigen organisatie. Uit het hier gepresenteerde werkgeversonderzoek rijst het beeld dat individuele werkgevers de huidige regels rondom flexibele contracten en het aanstellingsbeleid van hun organisatie als een vaststaand feit beschouwen en dat het veranderen van deze regels een gang van zaken naar hun mening buiten de macht en kracht van individuele werkgevers ligt.

Conclusie

De periode in het werkzame leven waarin jongeren vooral in flexibele arbeidsrelaties werken, wordt steeds langer. Flexibilisering van arbeid wordt gezien als antwoord op een sterk gereguleerde arbeidsmarkt, op concurrentie op wereldmarkten die het bestaan van bedrijven veel fragieler maakt en technologische ontwikkelingen die de levensduur van producten en diensten verkorten. Het gebruik van flexibele arbeidscontracten als oplossing voor de toegenomen onzekerheid binnen het bedrijfsleven lijkt vooral voortgekomen uit een toepassing van theoretische gedachten; gedachten die op het

Om zicht te krijgen op de visie van werkgevers ten aanzien van flexibele arbeidscontracten heeft het NIDI in het voorjaar van 2019 een kwalitatieve studie gedaan bestaande uit interviews met 26 leidinggevenden, HR-professionals en directeurs werkzaam in diverse sectoren van de arbeidsmarkt (Rouvroye et. al, 2020). Tussen juli en oktober 2019 is tevens een grootschalig kwantitatief vragenlijstonderzoek uitgevoerd op basis van een gestratificeerde steekproef van 5000 organisaties in Nederland met meer dan tien werknemers. Werkgevers werd gevraagd naar hun gebruik van en ervaringen met flexibele contracten. In totaal deden 791 organisaties mee aan het onderzoek (respons 16%) en op de vragen gepresenteerd in dit artikel hebben 776 organisaties geantwoord. De respondenten die namens de organisaties de vragenlijst invulden varieerden van eigenaar-directeuren en directeuren tot managers, leidinggevenden en HR-managers.

Figuur 3. Nadelige gevolgen van het gebruik van flexibele arbeidscontracten volgens Nederlandse werkgevers

Bron: NIDI Werkgeversenquête 2019, N=776.

oog ongecompliceerd leken. De complexe praktijk van alledag waar werkgevers mee te maken hebben is door ons getracht in beeld te brengen en deze biedt een genuanceerder oordeel. Hoewel de meeste geïnterviewde werkgevers in het onderzoek vooralsnog overtuigd lijken van de voordelen van flexibele contracten, bevestigt een deel van hen niet eerder door werkgevers gerapporteerde schaduwkanten van een verregaande flexibilisering van de arbeidsmarkt. Aangezien slechts een beperkt deel van de ondervraagde werkgevers de huidige situatie als problematisch identificeert, lijkt het vooralsnog voorbarig om te verwachten dat het initiatief voor het terugdringen van het aandeel flexibele arbeidsverbanden van werkgevers zal komen.

Lin Rouvroye, NIDI-KNAW/Rijksuniversiteit Groningen, e-mail: rouvroye@nidi.nl

Harry van Dalen, NIDI-KNAW/Rijksuniversiteit Groningen en Tilburg University, e-mail: dalen@nidi.nl

Kène Henkens, NIDI-KNAW/Rijksuniversiteit Groningen en UMCG, e-mail: henkens@nidi.nl

Joop Schippers, Universiteit Utrecht, e-mail: j.j.schippers@uu.nl

LITERATUUR:

- Chkalova, K. en D. van Wijk, (2020), Ontwikkeling in ervaren baanonzekerheid naar type contract en leeftijd. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 36 (4), pp. 441-451.
- Rouvroye, L., H.P. van Dalen, K. Henkens en J. Schippers, (2020), Werkgevers over flexibele contracten voor jonge werkenden. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 36 (4), pp. 452-472.
- Rouvroye, L., H.P. van Dalen, K. Henkens en J. Schippers (2021), Employers' views on flexible employment contracts for younger workers: Benefits, downsides and societal outlook. *Economic and Industrial Democracy*, first online.
- SER (2021), Zekerheid voor mensen, een wendbare economie en herstel van de samenleving (Sociaal-economisch beleid 2021-2025). Den Haag: Sociaal Economisch Raad.

Gebruik deeltijdpensioenen verwaarloosbaar

Om langer doorwerken mogelijk te maken wordt er vaak gewezen op de mogelijkheid van deeltijdpensioenen. Het gebruik hiervan was al laag, maar is sinds 2011 nog verder ingezakt. Wat zit hier achter?

Deeltijdpensioenen wordt de laatste jaren als een nieuw onderdeel in het pensioenpakket gezien om langer doorwerken in goede gezondheid mogelijk te maken. Het idee bestaat echter al veel langer: in de jaren tachtig werden zogenoemde seniorendagen – extra verlof voor oudere werknemers – geïntroduceerd om de belastbaarheid van oudere werknemers te ontzien. Deze regelingen worden langzaam doch zeker afgeschaft en gelden nog maar voor een beperkte groep werknemers. Wie nu op hogere leeftijd structureel verlof wil kan gebruik maken van deeltijdpensioenen, waarbij de werknemer zijn of haar eigen pensioen aanspreekt om al voor een stukje met pensioen te gaan, terwijl hij of over het gedeelte dat wordt doorgevoerd nog steeds pensioen wordt opgebouwd. Uiteraard kost deze regeling geld omdat een werknemer een deel van het pensioen naar voren schuift om hetzelfde inkomen te behouden tot de officiële pensioendatum, maar vanaf de pensioendatum zal de pensioenuitkering lager zijn dan wanneer men (volledig) was blijven doorwerken.

Hoewel er soms berichten opduiken dat deeltijdpensioenen een succes is, valt dat niet af te meten aan de officiële cijfers van pensioentoezichtouder De Nederlandsche Bank. De onderstaande figuur laat zien dat tot 2011 jaarlijks ongeveer 12 duizend deelnemers per jaar gebruik maakten van zo'n regeling (waarbij mannen duidelijk in de meerderheid zijn).

Als we dat gebruik afmeten aan het percentage 60-plus actieve deelnemers bij pensioenfondsen – ongeveer de leeftijd waarop men gebruik mag maken van deze regeling – dan gaat het om ongeveer drie procent. Niet echt een hoog percentage, en dan is dit percentage waarschijnlijk nog een overschatting omdat volgens het cao-overzicht 2020 van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de leeftijd waarop voor het eerst gebruik gemaakt kan worden van deeltijdpensioenen, varieert van 55 tot en met 62 jaar.

Maar dan komt de wonderlijke val in het gebruik van deeltijdpensioenen na 2011 (zie figuur). Uitgerekend op het moment dat de plannen om de AOW-leeftijd te verhogen concreter werden en deeltijdpensioenen de last van langer doorwerken zou kunnen verlichten. Het blijft speculeren waarom dit plaatsvond. Een mogelijke reden zou de financiële crisis kunnen zijn die toen pas echt voelbaar werd en gepaard ging met dreigende pensioenkortingen. Die onzekerheid zou een afschrikkende werking op de opname van deeltijdpensioenen kunnen hebben. Echt plausibel is die crisisverklaring niet, omdat men dan na het herstel van de crisis weer een toename van deeltijdpensioenen zou verwachten. Die opleving is niet te zien. In 2020 maakten slechts 3.400 werknemers gebruik van deze regeling (0,5 procent van de actieve 60-plus deelnemers). Een andere reden zou kunnen zijn dat vanaf 2012 er te veel onzeker-

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Een abonnement op DEMOS is gratis. U kunt uw aanvraag indienen via: demos@nidi.nl of via onze site: nidi.nl/nl/demos/

Bij gehele of gedeeltelijke overname van artikelen dient men een volledige bronvermelding te gebruiken. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar. De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).

Redactie: Harry van Dalen, hoofdredacteur
Nico van Nimwegen, redacteur
Peter Ekamper, (web)redacteur
Jaap Oude Mulders, redacteur

Adres: NIDI/DEMOS
Postbus 11650
2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon: (070) 356 52 00
E-mail: demos@nidi.nl
Internet: <https://nidi.nl/demos>
Abonnementen: gratis

Druk: Koninklijke Van der Most
Opmaak: www.up-score.nl

heid was over hoogte van de AOW-leeftijd en over de koers van het nieuwe pensioenstelsel. Onzekerheid is nooit goed voor het nemen van een onomkeerbare beslissing zoals deeltijdpensioen.

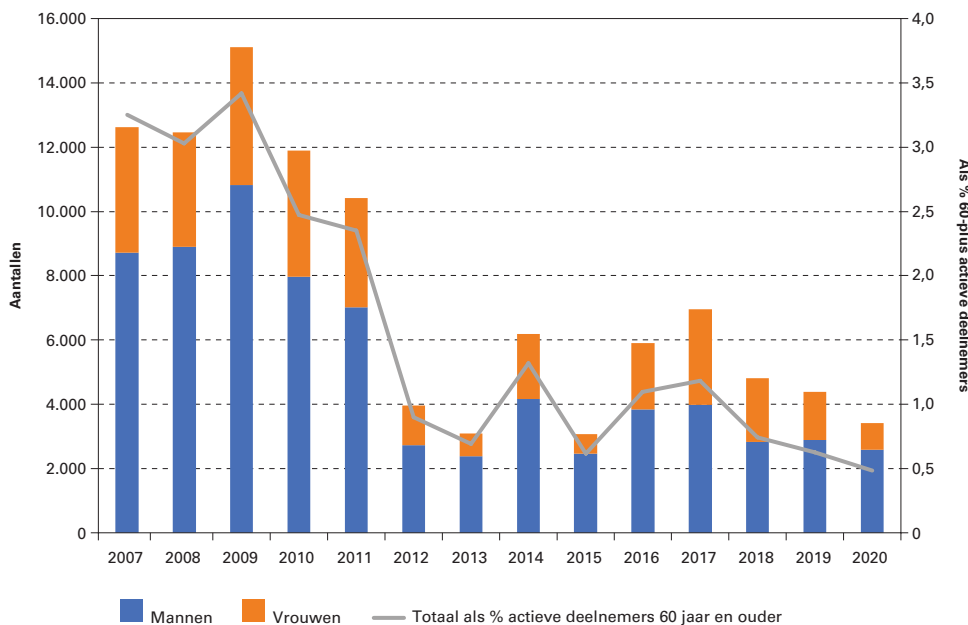
Maar misschien is het nog simpeler: uit de praktijk hoor je vaak dat deeltijdpensioen fiscaal complex is en dat de werknemers voor wie het juist bedoeld is – lagere en middeninkomens – deeltijdpensioenen te duur vinden. Deeltijdpensioenen komt dan over als een sigaar uit eigen doos en dat soort regelingen zijn eigenlijk nooit populair.

Harry van Dalen, NIDI-KNAW/Rijksuniversiteit Groningen en Tilburg University, e-mail: dalen@nidi.nl

LITERATUUR:

- Henkens, K., H.P. van Dalen, en H. van Solinge (2021), The Rhetoric and Reality of Phased Retirement Policies, *Public Policy & Aging Report*, 31(3), pp. 78–82.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2021), *Caο-afspraken 2020*, Den Haag: Ministerie van SZW.
- Muns, S. (2018), Deeltijdpensioenen kan fiscaal ongunstig zijn, *ESB*, 103 (4767), pp.514-517.

Aantallen en percentage werknemers die gebruik hebben gemaakt van deeltijdpensioenregelingen van pensioenfondsen, 2007-2020

Bron: DNB pensioenstatistieken (september 2021).